

W *Zakończeniu* prezentuje się holistyczny, refleksyjny ogląd problemu. Podkreśla się, że migracje można traktować jako część składową dziejów społeczeństwa polskiego. Niosą one ze sobą bagaż pozytywów i negatywów. Muszą zmierzyć się z nowymi warunkami życia, klimatem, językiem, obyczajami, stosunkami w pracy, szkole. Problemem jest również oderwanie od dotychczasowego kręgu przyjaciół i nostalgia. Wychodźstwo po 1989 r. wpisuje się w ogólny światowy trend występujący na większą skalę w Europie Środkowo-Wschodniej.

Starannie sporządzono wykaz wykorzystanych materiałów i literatury przedmiotu. Wyodrębniono w nim: Źródła drukowane, Raporty i ekspertyzy, Opracowania i artykuły, Artykuły prasowe, Notografia, w tym: Artykuły zamieszczone w Internecie, Adresy wykorzystanych stron internetowych oraz inne. Wartościową część pracy stanowi *Indeks nazwisk*.

W ogólnej refleksji należy stwierdzić, że lektura prezentowanego studium o współczesnej migracji Polaków: 1. jest oryginalną naukowo-badawczą prezentacją problemu poznawczego; 2. czytelnie łączy się w poznaniu wiedza teoretyczna z analizą rzeczywistości kulturowej; 3. jest ona przygotowana na bazie starannie zgromadzonych materiałów i literatury przedmiotu; 4. jest dziełem wzbogacającym wiedzę europeistyczną o uprawiane w niektórych państwach unijnych polityce migracyjnej; 5. dostarczona faktografia oraz jej eksplanacja ujawniają potrzebę dalszego dokumentowania i objaśniania zjawisk kulturowych, uwidaczniającymi się we współczesnym życiu diasporalnym Polaków.

Andrzej Chodubski

Stowarzyszenia mniejszości narodowych, etnicznych i postulowanych w Polsce po II wojnie światowej, red. Stefan Dudra i Bernadetta Nitschke, Zakład Wydawniczy „KOSMOS”, Kraków 2013, ss. 394 + 1 nłb.

W rzeczywistości zachodzących jednocześnie procesów unifikacji i dywersyfikacji życia kulturowo-cywilizacyjnego ważne przemiany ujawnia się w funkcjonowaniu mniejszości narodowych i etnicznych. Z jednej strony, jako

znak dywersyfikacji kulturowej ujawniają się dla nich różne preferencje społeczno-polityczne, z drugiej jednak globalizacja życia kulturowego powoduje osłabianie ich kondycji społeczno-politycznej. Szczególne siły w generowaniu tej rzeczywistości stanowią: a) postęp naukowo-techniczny a zwłaszcza informatyczność i informacyjność; b) międzynarodowe rozwiązania prawne (a w tym prawa człowieka); c) nowoczesna edukacja ukierunkowana na świadomościowe budzenie trendów przemian cywilizacyjnych. W tej sytuacji obserwuje się w ostatnich latach obumieranie mniejszości narodowych i etnicznych jako współczesnego podmiotu życia kulturowo-cywilizacyjnego. Z uznaniem należy zatem odnieść się do prezentacji instytucjonalizacji mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce po II wojnie światowej.

Istotę problemu prezentuje się w książce w trzech częściach zatytułowanych kolejno: I. Stowarzyszenia mniejszości narodowych; II. Stowarzyszenia mniejszości etnicznych; III. Stowarzyszenia mniejszości postulowanych. Zasadniczy wykład poprzedzają ogniwa *Od Redakcji* oraz dwa opracowania o charakterze przeglądowym, tj. Grzegorza Janusza, *Prawo do stowarzyszania się mniejszości narodowych* i Ryszarda Michalczyka, *Polityczne i społeczne uwarunkowania działalności stowarzyszeń mniejszości narodowych w PRL*. We wprowadzeniu do studium (od Redakcji), wskazuje się, że jest ono kontynuacją pracy opublikowanej w 2010 r., pt. *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*. Ich zadaniem jest usystematyzowanie wiedzy o mniejszościach żyjących w Polsce, koncentrując się na sytuacji po 1945 r. Intencją redaktorów było przygotowanie książki stanowiącej kompendium wiedzy na temat działalności stowarzyszeń mniejszości narodowych, etnicznych i postulowanych w III Rzeczypospolitej. Podkreślono tu, że zrozumienie współczesnej sytuacji mniejszości wymagało dokonania wprowadzenia odwołującego się do dziedzictwa przeszłości. Odniesienie to miało głównie na celu oddanie specyfiki przedstawianych społeczności. Niejednokrotnie ich złożona sytuacja oraz kontrowersje, które wokół nich wymagały położenia większego nacisku na przedstawienie kontekstu historycznego. Takim przykładem są Żydzi. Stereotypizacja wiedzy

na temat tej grupy narodowej w społeczeństwie polskim jest bardzo silna, tworząc barierę w zrozumieniu i kontaktach wzajemnych.

W publikacji założono ukazanie działalności organizacyjnej mniejszości, które zachowały własną tożsamość grupową, różniąc się od większości obywateli Polski. Ich aktywność po 1989 r. znacznie wzrosła. III Rzeczypospolita wyeliminowała dotychczas istniejące bariery, dzięki temu mniejszości mogły się zaangażować w różne formy działalności kulturalnej, społecznej i politycznej. Podkreśla się tu, że prezentowana książka ma służyć upowszechnianiu wiedzy na temat przejawów aktywności organizacyjnej mniejszości narodowych i grup aspirujących do takiego miana.

W prezentacji zagadnienia prawo do stowarzyszenia się mniejszości narodowych wskazuje się, że w okresie Polski Ludowej prawo do niego było znacznie ograniczone. Formalnie prawo do niego było określone przepisami kilkakrotnie nowelizowanego po 1944 r. rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1932 r. prawo o stowarzyszeniach. Rozporządzenie nie przewidywało w zakresie tworzenia stowarzyszeń żadnych ograniczeń formalnych poza wskazanymi w jego przepisach przypadkami (np. ograniczenia przynależności ze względu na wiek, przynależności wojskowych). Jednakże praktyka władz była zdecydowanie znacznie bardziej ukierunkowana na ograniczanie działalności stowarzyszeń lub kręgu osób do nich należących, niż na realizację wolności do stowarzyszenia się.

W działalności stowarzyszeń mniejszościowych w PRL są charakterystyczne trzy daty: 1961, 1971 oraz 1981 r., władze podejmowały wtedy nowe decyzje o działalności stowarzyszeń. Po 1961 r. zakazano mniejszościom prowadzenia własnej działalności gospodarczej, po 1971 r. uznano zintegrowane mniejszości z narodem polskim i sprowadzenie roli mniejszości do wymiaru folklorystycznego w 1981 r. zakazano działalności wszelkich stowarzyszeń. Nowa sytuacja zaistniała w 1989 r. w czasie obrad Okrągłego Stołu przyjęto zasadę wolności stowarzyszenia się. Ważny stał się zapis Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. W art. 35 określono prawa mniejszości narodowych i etnicznych. 6 stycznia 2005 r. ogłoszono

ustawę o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym. Nową jakością w zakresie realizacji prawa do stowarzyszenia się określiło przyjęcie Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej.

Charakteryzując polityczne i społeczne uwarunkowania działalności stowarzyszeń wskazuje się, że założeniem decydentów politycznych po 1945 r. było doprowadzenie w szybkim tempie do asymilacji mniejszościowej (uformowania homogenicznego, mononarodowego społeczeństwa i państwa). W urzeczywistnianiu zadania ważną rolę pełniły służby bezpieczeństwa. Cezurą wyznaczającą przełom w tym względzie stały się wydarzenia polityczne 1956 r. kiedy ujawniła się możliwość ożywienia społeczności mniejszościowych. W życiu organizacyjnym ujawniło się utworzenie Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. W jego pierwszych obradach plenarnych uczestniczyło ponad 400 delegatów. W ślad za nim utworzono Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne oraz innych społeczności narodowych.

W części pierwszej książki, charakteryzując stowarzyszenia mniejszości narodowych, zaprezentowano dziewięć kwestii, tj. 1. Niemcy, 2. Białorusini, 3. Ukraińcy, 4. Rosjanie, 5. Litwini, 6. Czesi i Słowacy, 7. Ormianie, 8. Żydzi (do 1989 r.) i 9. Żydzi (po 1989 r.).

Zauważa się tu, że zakończenie II wojny światowej spowodowało, że w granicach państwa polskiego powstało ok. 3,6 mln Niemców, aczkolwiek oficjalnych danych wskazywano ok. 35,5 tys. osób (s. 35). Społeczność ta nie przejawiała w okresie tuż powojennym istotnej aktywności społecznej; poza pracą zawodową zachowywała całkowitą bierność. W 1955 r. władze partyjne zapowiadały poprawę ich położenia. W 1949 r. społeczność ta utworzyła pierwszą swą strukturę organizacyjną. Była to *Antifa* założona w Szczecinie (wkrótce zlikwidowano ją); zmiany w tym względzie zaczęły zachodzić po 1956 r. Dalsze zmiany w instytucjonalizacji tej społeczności nastąpiły wraz z przemianami dokonującymi się w oficjalnym życiu politycznym Polaka. W wykładzie dostarczono starannie usystematyzowanej o nich informacji. Zauważa się też, że perspektywy mniejszości niemieckiej w Polsce nie wydają się optymistyczne (s. 57).

Charakteryzując Białorusinów wskazuje się, że jest to jedna z liczniejszych mniejszości narodowych w Polsce. Szacuje się na ok. 500 do 300 tys. osób. Wskazuje się, że mniejszość białoruska jest integralną częścią społeczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej. Bogata sieć instytucjonalizacji od 2000 r. ulega osłabieniu, zmniejsza się liczba uczestnictwa ludności białoruskiej w inicjatywach mniejszościowych.

Prezentując Ukraińców zauważa się, że w państwie polskim po II wojnie światowej w rozwoju organizacji ukraińskich ujawniły się dwa okresy, tj. PRL i III Rzeczypospolitej. W prezentacji problemu dostarczono bogate przeglądowej wiedzy faktograficznej.

Ukazując Rosjan przypomina się, że po II wojnie światowej w granicach państwa zamieszkiwało ok. 20 tys. osób identyfikujących się z narodem rosyjskim. Społeczność ta wykazywała znaczącą aktywność integracyjną. Odwołując się do materiałów archiwalnych zaprezentowano jej przemiany instytucjonalne. Przypomina się też, że od 2004 r. działa stowarzyszenie Rosyjski Dom w Warszawie. Wśród jego zadań wymienia się: integrowanie i ułatwianie kontaktów pomiędzy Rosjanami oraz osobami prawnymi i fizycznymi w Polsce poza jej granicami (s. 126).

Ukazując Litwinów podkreśla się, że mieszkający na Suwalszczyźnie Litwini, podobnie jak Niemcy, Ukraińcy i Białorusini w pierwszych latach po II wojnie światowej zostali poddani presji migracyjnej. Pozbawiono ich możliwości kształcenia w języku ojczystym oraz prowadzenia zorganizowanej działalności społeczno-kulturalnej czy politycznej. Język litewski rugowano również z Kościoła (s. 128). W 1957 r. utworzono w Puńsku Litewskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne. W prezentacji problemu wskazano główne ogniwa instytucjonalizacji tej mniejszości. Podobnie zarysowano działalność Czechów i Słowaków; odwołano się w istotnej mierze do materiałów archiwalnych.

Prezentując Ormian przypomniano ogniwa ich związków z ziemiami polskimi od czasów średniowiecza. Po II wojnie światowej w przestrzeni polskiej znaleźli się w sytuacji zmian granicznych państwa oraz związanych z nimi przemieszczeń ludności; wskazuje się tu kwestie wyznaniowe oraz przejawy aktywności społeczno-kulturalnej.

W prezentacji społeczności żydowskiej dostarczono bogatej faktografii o kształtowaniu się instytucjonalnym tej społeczności, wpisanej w politykę państwa polskiego.

W części drugiej zaprezentowano stowarzyszenia: 1. Romów, 2. Łemków, 3. Tatarów i 4. Karaimów. Przypomniano tu, że w Polsce wyróżnia się cztery podstawowe grupy Romów. Są to: 1. Polska Roma inaczej Polscy Cyganie Nizinni, od pokoleń zamieszkujący w polskiej przestrzeni kulturowej; 2. Bergitka Roma, inaczej cyganie Karpaccy lub Polscy Cyganie Wyzynni; 3. Kelderasz-Kotlarze wywodzący się z Mołdawii i Wołoszczyzny; 4. Lowarzy-Komarze – wywodzący się z Węgier. Kelderasze i Lowarzy uważani są za elitę romską w Polsce i na świecie. Liczbę społeczności tej szacuje się na 15–20 tys. (s. 245).

W 2000 r. powstał w Szczecinku Związek Romów Polskich. Jest on jedyną romską organizacją pożytku publicznego. W prezentacji problemu dostarcza się starannie usystematyzowanej wiedzy o tej społeczności.

Podobnie z dużą starannością zaprezentowano społeczność łemkowską. Odwołując się do materiałów archiwalnych czytelnie ukazano równe przejawy aktywności tej społeczności. W 1989 r. utworzono stowarzyszenie Łemków, które podjęło się ważnego wyzwania ukształtowania tożsamości grupy etnicznej. Społeczność ta jest rozbita instytucjonalnie, co wynika zarówno z jej dziedzictwa przeszłości, jak i doświadczeń politycznych w powojennej rzeczywistości kulturowej Polski.

Usystematyzowanej i starannie objaśnionej wiedzy faktograficznej dostarczono w prezentacji społeczności tatarskiej. Podkreśla się tu, że organizacje tatarskie zarówno kulturalne, społeczne, jak i religijne, powstające na ziemiach polskich świadczą o dużej żywotności niewielkiej grupy etnicznej, istniejącej nieprzerwalnie od 600 prawie lat i nie tracącej swojej „siły przetrwania”. Jest to pewien fenomen, który przyciąga uwagę specjalistów wielu dziedzin poznania humanistycznego i społecznego.

Wskazuje się, że osadnictwo Karaimów na ziemiach polskich datuje się od XIV w. Obecnie społeczność tą szacuje się na ok. 50–120 osób, a w całym świecie na ok. 20 tys. osób. W prezentacji problemu zwraca się uwagę na odręb-

ność etniczną społeczności oraz naukowe nią zainteresowanie. Obecnie postrzegani są jako *najmniejszy naród, największa rodzina* (s. 312). Dzięki stworzonym przez siebie strukturom organizacyjnym zachowali własną tożsamość.

W części trzeciej, prezentując stowarzyszenia mniejszości postulowanych, wyodrębniono: a) Ślązaków, b) Kaszubów, c) Mazurów i Warmiaków. Wskazuje się tu, że przemiany, jakie nastąpiły w latach 90. XX w. spowodowały „odpolitycznienie” kwestii zróżnicowania regionalnego, etnicznego przysłoniętego ideologią jednolitej w tożsamości narodowej. „Ukryty” pluralizm etniczny, funkcjonujący dotąd jedynie w świadomości ludzi, w przestrzeni ich życia prywatnego, a niemający poparcia w instytucjach publicznych, był wynikiem związanej z tą ideologią marginalizacji mniejszości. Procesy demokratyzacji kraju nie tylko spowodowały zainteresowanie heterogenicznością społeczną i kulturową, ale również zrodziły konieczność ustosunkowania się państwa względem tej kwestii. Stworzono szansę dla artykułowania własnej tożsamości oraz prawo do działalności publicznej. Aktywność ukierunkowana na wyrażanie własnej odrębności podjęło kilka grup, funkcjonujących w przestrzeniach regionalnych. Na Śląsku ujawnił się Ruch Autonomii Śląska. W 1990 r. rozpoczął działalność jako stowarzyszenie. W wykładzie dostarcza się wiedzy analitycznej o jego idei i jej urzeczywistnianiu oraz innych strukturach integrujących społeczność identyfikującą się ze śląskością. Istotną część w studium zajmuje prezentacja ruchu kaszubskiego. Dostarcza się uporządkowanej wiedzy faktograficznej o jego kształtowaniu, jak i zainteresowaniu nim przez naukę i środowiska opiniotwórcze. Zwraca się uwagę na specyfikę funkcjonowania Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, założonego w 1956 r. Zauważa się, że w ostatnich latach obserwuje się wciąż nowe inicjatywy, mające charakter kontestujący wobec dotychczasowego modelu ruchu kaszubskiego. Przykładem może być powołane w listopadzie 2011 r. stowarzyszenie o nazwie Kaszëbskó Jednota, skupiające osoby o orientacji narodowej (s. 367).

Interesujące studium poznawcze dotyczy Mazurów i Warmiaków. Przypomina się, że na Warmii i Mazurach po 1945 r. nastąpiła maso-

wa wymiana ludności. W sytuacji wysiedlania, jak i osiedlania tam nowych mieszkańców dochodziło do zderzeń ideologii „zdobycwców” i „przegranych”, „szabrowników” i „pionierów”. Dla wielu była to ziemia niechciana, pobyt na niej traktowano jako przekleństwo. Mazurzy i Warmiacy, by móc pozostać i żyć nadal na swej ziemi, zostali zobowiązani do zdeklarowania się jako Polacy lub zgermanizowane osoby polskiego pochodzenia. W prezentacji problemu dostarcza się bogatej faktografii o postawach i zachowaniach tej ludności w zmieniających się realiach politycznych Polski. W 1990 r. powstało Stowarzyszenie Mazurskie, które podjęło się wyzwania przypomnienia autentycznej tożsamości wielu mieszkańców regionu.

Integralną część w prezentowanej książce stanowi *Bibliografia*. Zamieszczono w niej wybrane pozycje z literatury przedmiotu, odbijające istotę prezentowanych kwestii poznawczych.

Lektura książki przekonuje, że jest ona wartościowym studium naukowo-badawczym obrazującym stan instytucjonalny mniejszości narodowych, etnicznych i postulowanych w polskiej rzeczywistości kulturowej po II wojnie światowej. Jej wartość zawiera się przede wszystkim w: 1. dostarczeniu uporządkowanej wiedzy o instytucjonalizacji życia mniejszości narodowych i etnicznych i postulowanych w Polsce; 2. wskazaniu istoty polityki narodowościowej państwa polskiego po II wojnie światowej; 3. wskazaniu barier i możliwości w rozwoju życia mniejszościowego w Polsce; 4. ukazaniu zależności oraz możliwości rozwoju życia mniejszościowego od procesów międzynarodowych – globalnych, europejskich, bilateralnych; 5. osadzeniu problemów polskiej polityki narodowościowej w najnowszej literaturze przedmiotu.

Andrzej Chodubski